

Віталій РУДЕНКО,
суддя Апеляційного суду Луганської області

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО СУДДІ

З прийняттям Верховною Радою України 13 квітня 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України в національному законодавстві з'явилася важлива новела – був закріплений інститут здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час проведення досудового розслідування відповідною компетентною особою – слідчим суддею.

Термін «слідчий суддя» та його процесуальний статус визначені у пункті 18 ч. 1 ст. 3 КПК України, згідно з яким ним є суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду.

Звернувшись до історії права, можна визначити процесуальну природу поняття «слідчий суддя». Це словосполучення найбільшого поширення набуло після здійснення в Російській імперії судової реформи 1864 р. Проте аналіз розвитку судоустрою та процесуального законодавства свідчить, що за своїми функціональними обов'язками судовий слідчий тих часів нічим не відрізнявся від звичайного слідчого в кримінальному процесі радянського періоду, за тим лише винятком, що структурно він належав до окружного суду чи до судової палати, всі його рішення підлягали судовому контролю, а скарги на його дії розглядалися цими судовими органами. Тим самим у цій моделі судочинства судовий слідчий, будучи під подвійним прокурорським і судовим контролем, реалізовував тільки функції попереднього розслідування.

У кримінальному процесуальному законодавстві європейських країн і країн СНД по-різному визначається суб'єкт, уповноважений здійснювати контрольні функції на досудовому провадженні. Наприклад, посада слідчого судді існує в КПК Латвії та Італії. У кримінальному процесі Франції функціонують і слідчі судді, й судді з питань свобод та ув'язнення. Інститут судді з кримінального переслідування передбачений у КПК Республіки Молдова. У КПК Литовської Республіки закріплюється статус судді досудового провадження, а у ФРН судові повноваження при проведенні дізнання покладаються на суддю-дізнавача.

Історія розвитку національного кримінального процесуального законодавства України свідчить про докорінні зміни, які відбулися за часи її незалежності в аспекті контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування.

Так, КПК України 1960 р. функцію контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному процесі під час досудового слідства здебільшого покладав на органи прокуратури. Саме прокурори мали за законом левову частку повноважень на здійснення нагляду за законністю ведення досудового слідства в цілому та вчинення окремих слідчих дій зокрема.

Натомість КПК України 2012 р. забезпечує значне розширення функції судового контролю за досудовим розслідуванням, передбачаючи:

1) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора під час досудового розслідування;

2) надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

3) надання дозволу на здійснення заходів кримінального провадження (здійснення судового виклику та приводу особи; накладення грошового стягнення на особу; вирішення клопотань щодо тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасового доступу до речей і документів; припинення тимчасового вилучення майна, щодо арешту майна та обрання запобіжного заходу під час досудового розслідування, а також здійснення заходів щодо захисту прав людини).

Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження в справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового слідства у кримінальному провадженні. Це впливає з положень ст. 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Право кожного на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод є універсальним юридичним засобом обстоювання людиною свого правового статусу в будь-якій конкретній життєвій ситуації, пов'язаній, зокрема, з незаконними діями чи бездіяльністю слідчого або прокурора під час досудового слідства.

Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності відповідно до пункту 17 ч. 1 ст. 7 КПК визнається однією із загальних засад кримінального провадження¹. Однак не всі рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб органів досудового розслідування можуть оскаржуватися до слідчого судді. Законодавець чітко зазначив, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені тільки рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, передбачені ст. 303 КПК. Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді за правилами ст.ст. 314–316 КПК.

Здійснення судового контролю за проведенням слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій полягає у наданні слідчим суддею дозволу на проведення слідчим чи прокурором відповідних процесуальних дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Як зазначено у ч. 1 ст. 223 КПК, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. До переліку таких слідчих (розшукових) дій належить насамперед проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Частина 1 ст. 233 КПК зазначає, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 цієї статті. Такими випадками є невідкладність входження слідчого чи прокурора до житла або іншого володіння особи, пов'язана із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Але у такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді.

Зазначене положення Кодексу засновано на вимогах ст. 30 Конституції України та положеннях ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), згідно з якими кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

На неприпустимість порушення конституційних прав громадян щодо недоторканності житла чи іншого володіння особи неодноразово вказувалось у рішеннях Європейського суду з прав людини. Прикладом тому є рішення

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Харків, 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1487010749426/pravo/pravovi_naslidki_podannya_skargi_rishennya_diyi_bezdiyalnist_slidchogo_prokurora

Суду в справі «М'єле проти Франції» від 26 вересня 1996 р., яким було встановлено порушення ст. 8 Конвенції під час вилучення працівниками митних органів документів, на які спиралися органи обвинувачення під час проведення розслідування та на підставі яких було засуджено заявника.

Таким чином, здійснення судового контролю слідчим суддею під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії є обов'язковим.

Компетенція слідчого судді поширюється також на випадки необхідності проведення під час досудового розслідування відповідних експертиз. Так, згідно з положеннями ч. 3 ст. 242 КПК за ухвалою слідчого судді здійснюється примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи у разі відмови такої особи від проведення зазначених експертиз, та за ухвалою слідчого судді вирішується питання щодо залучення експерта за клопотанням сторони захисту у разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта (ч. 3 ст. 243, ст. 244 КПК). Ця функція судового контролю передбачена законодавцем з метою забезпечення прав та законних інтересів сторони захисту, справжньої змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів, недопущення так званого «обвинувального ухилу» на стадії досудового розслідування. Тим самим Кодекс встановлює для сторони захисту додаткову гарантію у вигляді можливості доведення перед судом переконливості своїх доводів щодо необхідності залучення експерта для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження¹.

Крім того, КПК запровадив новий інститут – допиту свідка чи потерпілого слідчим суддею під час досудового розслідування, якщо існують або раптом виникли обставини, що можуть унеможливити допит зазначених осіб під час судового провадження (ст. 225 Кодексу). Існування цього інституту є винятком із загального правила про безпосередність дослідження доказів, відповідно до якого суд повинен досліджувати докази безпосередньо.

Закон дозволяє проведення допиту особи слідчим суддею тільки у виняткових випадках. До виняткових закон відносить такі випадки, коли є небезпека для життя та здоров'я свідка чи потерпілого, особа захворіла на тяжку хворобу, а також є інші обставини, що можуть бути перешкодою для допиту в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань. Підставою проведення такого допиту є клопотання сторони кримінального провадження.

Відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 246 КПК негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом, та які проводяться у разі, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Харків, 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1174112249379/pravo/poryadok_zaluchennya_eksperta

Право особи на недоторканність особистого (приватного) життя є одним із фундаментальних прав людини, що визначається Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами у галузі прав людини¹. Відповідно, ст. 30 Конституції України захищає недоторканність житла (територіальну приватність), ст. 31 – таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (комунікаційну приватність), а ст. 32 Основного Закону встановлює заборону збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (інформаційна приватність).

Обмеження прав особи, задекларованих ст.ст. 30, 31, 32 Конституції України, здійснюється в установлених законом випадках та за рішенням суду. Спираючись на конституційні положення, КПК регламентує підстави та порядок втручання у приватне спілкування та у ст. 258 встановлює загальні засади провадження негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із обмеженням особи на приватність.

Системний аналіз положень КПК України дає можливість визначити коло негласних слідчих (розшукових) дії, які проводяться за рішенням слідчого судді під час досудового розслідування: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); обстеження публічно недоступних місць, жила чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274).

Виняток із наведеного переліку становить ч. 2 ст. 264 КПК, яка вказує, що не потребує дозволу слідчого судді зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. Відповідно до ч. 8 ст. 271 КПК за рішенням слідчого судді відбувається контроль за вчиненням злочину за умови, що його проведення пов'язане з обмеженням конституційних прав особи.

Проведення вищезазначених негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється винятково у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Поєднання заходів забезпечення кримінального провадження із застосуванням примусу, втручання державних органів у сферу прав людини зумовлює необхідність установлення законодавцем дієвих гарантій забезпечення законних інтересів осіб, які залучаються до участі в кримінальному провадженні².

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Харків, 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584092349392/pravo/vtruchannya_privatne_splukuvannya

² Див.: Там само

Однією із таких гарантій є судовий контроль законності обмеження конституційних прав і свобод людини при здійсненні кримінального провадження, який на досудовому розслідуванні здійснюється слідчим суддею.

Під час досудового розслідування з метою вирішення завдань кримінального провадження слідчий суддя має право здійснити певні процесуальні дії, спрямовані на виявлення, збирання та зберігання доказів, запобігання можливості протиправної поведінки чи виключення можливості підозрюваного, обвинуваченого та осіб, які залучаються до участі у кримінальному провадженні, ухилятися від слідства і суду.

До виключної компетенції слідчого судді законодавець відносить вирішення під час досудового розслідування питання щодо застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу.

Запобіжні заходи – це заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінального правопорушення. Ці обставини стосуються свободи пересування та вільного вибору місця перебування.

Запобіжними заходами згідно з ч. 1 ст. 176 КПК є: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою.

Виходячи з характеру вчиненого кримінального правопорушення, злочину чи кримінального проступку законодавець визначив обмеження щодо застосування запобіжних заходів. Зокрема, під час досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою (ст. 299 КПК). У свою чергу під час проведення досудового слідства в справах про злочини передбачена можливість застосування всіх без винятку запобіжних заходів.

Під час вирішення питань щодо застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого законодавець покладає на слідчого суддю обов'язок встановлювати наявність певних обставин, зазначених у ст. 194 КПК: наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор, а також недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

На практиці спірним є саме встановлення слідчим суддею наявності обґрунтованої підозри в учиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, оскільки законодавець не дав чіткого тлумачення цій обставині. На нашу думку, її слід розуміти, виходячи з положень ст. 5 Конвенції, яка зазначає, що для обґрунтованої підозри немає вимог щодо чітких доказів, адже підстава має бути вірогідною. Так, у рішенні Європейської комісії з прав людини у справі «Феррарі-Браво проти Італії» від 14 березня 1984 р. наголошувалося, що питання про те, що арешт або тримання під вартою до суду є виправданими тільки тоді, коли доведено факт вчинення та характер інкримінованих правопорушень, ставити не можна,

оскільки це є завданням попереднього розслідування, сприяти якому має тримання під вартою. У рішенні у справі «Моррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р. зазначалося, що метою допитів під час тримання під вартою відповідно до пункту «с» ч. 1 ст. 5 Конвенції є сприяння кримінальному розслідуванню шляхом підтвердження чи розвіювання конкретної підозри, яка слугувала причиною арешту. Тому факти, які є причиною виникнення підозри, не повинні бути такими самими переконливими, як ті, що є необхідними для обґрунтування обвинувального вироку чи просто висунення обвинувачення¹.

У свою чергу, в рішенні у справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства», 1990 р., Європейський суд з прав людини зазначив, що «наявність «обґрунтованої підозри» передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити злочин, однак те, що саме можна вважати «обґрунтованим», залежить від усіх обставин. Тому згадані вище ознаки не достатні самі по собі для того, щоб зробити висновок про наявність «обґрунтованої підозри»².

Таким чином, виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що під обґрунтованою підозрою слід розуміти наявну сукупність фактів або інформації щодо вчинення кримінального правопорушення саме підозрюваним, обвинуваченим, які містяться в кримінальному провадженні в належним чином оформлених протоколах слідчих (розшукових) дій, протоколах допитів, висновках експертів та речових доказах. При цьому слідчий суддя повинен оцінювати ці факти з точки зору їх належного процесуального походження, а не розглядати їх як предмет судового розгляду кримінального провадження по суті.

Новелою КПК України є визначення у ст. 206 обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини. Частинами 1, 2 та 3 ст. 206 КПК передбачено, що кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Якщо слідчий суддя отримає з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для

¹ Див.: Дж. МакБрайд. Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://coe.kiev.ua/projects/cti/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf>

² Див.: Там само.

з'ясування підстав позбавлення свободи, та зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримається особа, не надасть судові рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи.

Крім того, слідчий суддя зобов'язаний вжити заходів щодо фіксування та перевірки заяви особи про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державної установи, або вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством (ч. 6 ст. 206 КПК).

Таким чином, тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства України свідчать про посилення гарантій прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та значне розширення повноважень суду на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні, зокрема шляхом упровадження інституту слідчого судді.

Вже зараз зрозуміло, що до слідчих суддів Кодекс висуває підвищені вимоги щодо оперативності розгляду ними питань, які належать до їх компетенції, вимагає підвищеної уваги й далекоглядності у своїх рішеннях, встановлюючи необхідність у багатьох ситуаціях ухвалювати рішення негайно, при цьому віддаючи їм у руки вирішення найбільш чутливих для особи питань – питань обмеження її прав і свобод.

РУДЕНКО В. Процесуальний статус слідчого судді.

Стаття присвячена дослідженню процесуального статусу слідчого судді як гаранта дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час проведення досудового розслідування.

Ключові слова: слідчий суддя, досудове розслідування, негласні слідчі (розшукові) дії, судовий контроль.

РУДЕНКО В. Процессуальный статус следственного судьи.

Статья посвящена исследованию процессуального статуса следственного судьи как гаранта соблюдения прав, свобод и интересов лиц в уголовном производстве во время проведения досудебного расследования.

Ключевые слова: следственный судья, досудебное расследование, негласные следственные (розыскные) действия, судебный контроль.

RUDENKO V. Procedural status of the investigating judge.

The article research the procedural status of investigative judge, as the guarantor of observance of the rights, freedoms and interests of individuals in criminal proceedings during the pre-trial investigation.

Key words: investigating judge, pretrial investigation, undercover investigative (detective) actions, judicial control.